

V. Теорія політики

УДК 323

*Макимова О. М.**

Кандидат політичних наук, доцент кафедри філософських і соціальних наук Севастопольського національного технічного університету

СИСТЕМНІ КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Узагальнено характеристики нестабільної політичної системи, які були отримані в результаті застосування методології системного аналізу. Виділено критерії політичної нестабільності. Визначено основні показники дисфункцій політичної системи.

Ключові слова: *політична система, політична нестабільність, політична стабільність, дисфункція політичної системи, системний аналіз.*

Інтерес до дослідження проблематики політичної стабільності вперше позначився в американській політичній науці. У другій половині ХХ століття зарубіжними дослідниками (С. М. Ліпсет, Г. Екштейн, Е. Дафф, Д. Маккамант та ін.) були розроблені перші концепції політичної стабільності. Серед безлічі характеристик політичної стабільності в роботах зарубіжних учених найбільше істотними є: легітимність влади; ефективність процесу прийняття політичних рішень; відсутність нелегітимного насильства; високий рівень політичної активності (для демократичних систем); здатність пристосовуватися до мінливих обставин; наявність середнього класу в суспільстві; сильні інституційно задані горизонтальні зв'язки тощо. В роботах сучасних українських та російських науковців також приділяється увага чинникам політичної стабільності. До найбільш значущих умов політичної стабільності відносять: легітимність влади; стійкість політичних інститутів; національну єдність суспільства; наявність системи стримувань і противаг тощо.

У більшості існуючих концепцій політичної стабільності присутня орієнтація на демократичний тип політичної системи. Як еталон політичної системи обирається її демократичний тип, з чого випливає, що характеристики стабільності є пристосованими для політичних систем з високими рівнем інституційного розвитку та якістю функціонування. Перехідні політичні системи, в яких процеси демократизації дотепер є незавершеними, відрізняються менш високим рівнем розвитку інституційних та функціональних характеристик системи. Ця обставина говорить про необхідність пошуку додаткових критеріїв політичної стабільності для перехідних суспільств. Таким чином, метою статті є визначення системних критеріїв та показників політичної нестабільності в перехідних суспільствах.

Для уточнення чинників необхідне застосування певної методології, яка б дозволила фіксувати складність політичної системи. Таким методологічним засобом є системний аналіз. В розробках українських дослідників здебільш використовувався системний підхід, але не метод системного аналізу. Зокрема, системний підхід використовувався у дослідженні: державно-церковні відносини (О. М. Білоус); місцеве самоврядування (Ю. В. Крестева); політична модернізація (В. В. Брустінов) тощо. Застосування системного аналізу є складним, а сама методика недостатньо адаптованою для суспільствознавчих наук. Проте, на нашу думку, це є саме той метод, який може допомогти виявити критерії стабільності політичної системи та урахувати сукупність всіх функціональних сегментів політичної системи.

Системний аналіз виконується у декілька етапів, а саме в три: перший — декомпозиція системи, другий — аналіз; третій — синтез. Декомпозиція політичної системи в тому чи іншому вигляді проводилася авторами класичних концепцій політичних систем, тим не менш, для виявлення критеріїв стабільності є необхідними деякі уточнення. За думкою російського дослідника І. Б. Родіонова, етап декомпозиції передбачає вирішення наступних завдань:

1) визначення і декомпозицію загальної мети дослідження та основної функції системи як обмеження траєкторії в просторі станів системи;

2) виділення системи із середовища (поділ на систему / «несистему»);

3) опис факторів, що впливають;

4) опис тенденцій розвитку, невизначеностей різного роду;

5) опис системи як «чорної скриньки»;

6) функціональна (за функціях), компонентна (за видом елементів) і структурна (за видом відносин між елементами) декомпозиції системи [1].

Декомпозиція політичної системи дозволила встановити першорядні критерії її функціонування [2]. Для власного виживання політична система повинна відповідати мінімальним структурно-функціональним вимогам і відповідати ряду умов. Таким чином, політична система повинна:

- 1) бути здатною виконувати основні функції;
- 2) реагувати на вимоги, що йдуть від інтрасоцієтального (внутрішнього) оточення;
- 3) реагувати на вимоги екстрасоцієтального (зовнішнього) оточення, при цьому стан політичної системи залежить як від надсистеми, частиною якої є політична система, так і від характеру нижчестоячої системи, яка включає в себе політичні еліти;
- 4) долати зростання дисфункцій в певні періоди розвитку, зокрема на етапі політичної модернізації;
- 5) відповідати критерію легітимності в структурно-функціональному плані, що виявляється через узгодженість входу і виходу системи;
- 6) підтримувати власну структуру.

Метою другого етапу системного аналізу є встановлення характеристик стабільної політичної системи. Для досягнення наміченої мети необхідно вирішити низку завдань, що відповідають другому етапу системного аналізу. У відкоригованому для соціальних систем вигляді цей етап передбачає наступну послідовність дослідницьких дій:

- 1) провести функціонально-структурний аналіз існуючої системи, що дозволяє сформулювати вимоги до моделі стабільної системи (уточнення складу, розподіл керованих і некерованих характеристик і так далі);
- 2) морфологічний аналіз, який передбачає здійснення аналізу взаємозв'язків компонентів та цілісності системи;
- 3) аналіз ефективності (за результативністю, ресурсоемністю, оперативністю). Він включає вибір шкали виміру, формування показників ефективності, обґрунтування і формування критеріїв ефективності;
- 4) формування вимог до створюваної системи, в нашому випадку стабільної.

У результаті аналізу абстрактної стабільної політичної системи [3] були отримані наступні її характеристики. По-перше, політична система,

що кваліфікується як стабільна, повинна виконувати більшість функцій, що здатні забезпечити їй таку якість: набувати легітимність, попереджати нелегітимне насильство, підтримувати конституційний лад, досягати конгруентності владних і громадських форм організацій; відтворювати модель поведінки у суспільстві, основою якої є стабільність. По-друге, для стабільності політичної системи має значення її морфологія. З цього приводу вимоги до стабільної системи з точки зору структурної побудови полягають у необхідності збалансованості її основних підсистем. Як найменше, повинні бути представлені три базові підсистеми: інституційна, нормативно-регулятивна, функціональна. Наявність розвинutoї підсистеми політичної культури є таким фактором, що сприяє стабільності політичної системи. По-третє, як вимога до стабільності політичної системи, виконання підсистемами своїх функцій, яке сприяє підтримці цілісності системи та відповідає вищенаведеним критеріям ефективності за кожним функціональним параметром.

За методикою системного аналізу на третьому етапі відбувається синтез нової системи, яка в нашому випадку буде моделлю нестабільної політичної системи. Для реалізації етапу синтезу системного аналізу необхідно вирішити наступні завдання:

- 1) синтезувати параметри нестабільної політичної системи;
- 2) розробити модель нестабільної політичної системи.
- 3.3) оцінити варіанти синтезованої системи.

В ході синтезу параметрів нестабільної системи та розробки її моделі [4] встановлено, що стабільність політичної системи порушується в разі зростання дисфункції за одним або декількома параметрами. Появі дисфункцій в політичній системі передують, як правило, зниження ефективності функціонування окремих підсистем. Ця обставина стає необхідною умовою дисфункції.

Чим більша кількість параметрів політичної системи, за якими визначаються дисфункції, тим більший обсяг має політична нестабільність. За таких умов, політичній системі важче відновити стабільність та зберегти свою якісну визначеність. Виникнення кризи як прояву політичної нестабільності характеризує загострення дисфункції за певним параметром. Якщо має місце загострення дисфункцій за основними параметрами, то можна констатувати наявність системної кризи.

Основними параметрами політичної нестабільності є:

- дисфункція розподілу ресурсів;
- дисфункція політичної партиципації;

- дисфункція політичного представництва;
- дисфункція політичного управління.

Щодо процесу дестабілізації політичної системи, він може бути відображеним у вигляді ланцюжка: ефективне функціонування — падіння ефективності функції (наростання дисфункцій) — криза. В цій схемі може бути декілька варіантів динаміки політичної системи в умовах порушення стабільності. Перший: ефективне функціонування — падіння ефективності функції (наростання дисфункцій) — відновлення ефективного функціонування. Другий варіант динаміки політичної системи в умовах нестабільності: ефективне функціонування — падіння ефективності функції (наростання дисфункцій) — криза — подолання дисфункцій — якісно новий тип реалізації функції. Третій — ефективне функціонування — падіння ефективності функції (наростання дисфункцій) — криза — системна криза — якісно новий тип політичної системи. Визначені варіанти динаміки процесу дестабілізації розташовані за силою його впливу на якісний стан політичної системи.

На практиці дисфункції політичної системи як передумови її нестабільності можуть бути вимірними. Вищенаведені параметри політичної нестабільності оцінюються за кількісними або якісними критеріями. Розглянемо кожну з дисфункцій політичної системи та визначимо їх основні показники.

Розподіл ресурсів в суспільстві є базовою функцією політичної системи. Характер розподілу ресурсів у суспільстві відбиває ступінь ефективності політичного функціонування. Якість життя індивіда, а отже можливість забезпечення права на життя безпосередньо пов'язані з обсягами ресурсів, що розподіляються. Більшість перехідних політичних систем не здатна ефективно виконувати функцію розподілу ресурсів, тобто в них спостерігаються стійкі дисфункції в даному сегменті політичної системи. Причини такої неефективності пов'язані з різними структурними та функціональними аспектами політики та економіки.

На якість розподілу ресурсів впливає такий чинник як модель економіки. Значні витрати у процесі розподілу ресурсів пов'язані з реалізацією ліберальних або ультраліберальних проектів в перехідних суспільствах. Такий тип економічної політики сприяє зросту соціальної нерівності. Великі обсяги корупції та латентизація суспільних та політичних відносин породжують ризики для стабільності політичної системи за параметром розподілу ресурсів. Не сприятиме стабільності політичної системи й відсутність широкого середнього класу.

Таким чином, критеріями ефективності функції розподілу ресурсів у суспільстві виступають: рівень розвитку економіки, частка середнього класу в суспільстві, рівень соціальної нерівності, рівень корупції. Показниками нестабільності політичної системи за даним чинником або показником дисфункції виступають рівень ВВП у розрахунку на душу населення нижче середньосвітового, мала частка середнього класу, високий індекс Джини, високий рівень корупції.

Наступний функціональний напрямок, в рамках якого можуть формуватися передумови політичної нестабільності, — політичне управління. Процеси політичного управління тісно пов'язані з інституційною підсистемою політичної системи. Отже, ефективність виконання функції політичного управління пов'язана з конфігурацією політичних інститутів, яка відображена в тій або іншій формі правління, формі територіального устрою, а також частково в типі політичного режиму. Найбільш часто дисфункції політичного управління простежуються в перехідних політичних системах зі слабкими демократичними режимами.

У політичних системах, що здійснюють демократизацію, потенціал нестабільності криється в інституційній підсистемі, зокрема в системі розподілу влад. Форма правління держави, яка відображається в системі розподілу влад, припускає те або інше поєднання президентських і парламентських компонентів. Для перехідних політичних систем, через відсутність демократичного досвіду розвитку, домінування парламентських компонентів у формі правління несе небезпеку дестабілізації. Більшою мірою від дисфункцій політичного управління гарантована президентська, або президентско-парламентська форми правління. Остання — у випадку відсутності коабітації.

Слід також зазначити, що додатковим чинником напруженості як у федеративних, так і в унітарних державах можуть виступати диспропорції в економічному розвитку регіонів держави. Наявність подібних диспропорцій створює передумови сепаратизму, які не тільки підривають легітимність і ефективність політичної системи, але й створюють сприятливі умови для виникнення дисфункцій політичної участі. Таким чином, при виявленні дисфункцій управління в політичній системі об'єктом аналізу повинен ставати не тільки горизонтальний рівень влади, але й вертикальні взаємини органів влади з властивими їм особливостями.

Відсутність криз влади виступає не єдиним індикатором ефективності функції управління в політичній системі. Поряд з цим необхідно врахувати місце і роль конкретної політичної системи в світовій системі, які неоднакові для різних систем. Саме параметри місця політичної системи в світовому співтоваристві задають потенційні можливості забезпечувати ефективне функціонування органів влади. З точки зору системного підходу, мова йде про врахування впливу надсистеми або системи більш високого порядку. Більшість перехідних систем за винятком деяких крупних держав — регіональних лідерів, відносяться до периферії світової системи. Відповідно, їх здатність забезпечувати стабільне функціонування потенційно низька.

Поряд з порушеннями розподілу ресурсів і політичного управління дестабілізуючий вплив на політичну систему здатні надавати дисфункції політичної партиципації. Однак, далеко не всі виникаючі в системі дисфункції політичної участі призводять до її дестабілізації. Частина вимог до політичної системи, що виражається в тих або інших формах політичної участі, може або не сприйматися політичною системою, через слабкість і розрізненість імпульсів; або поглинатися системою за умови її досить високої стійкості і переваги пасивних форм політичної участі над активними.

Партиципаторні дисфункції пов'язуються з певними обсягами неконвенційної політичної участі, що виявляється у формі політичного протесту. Принципово «нетрадиційність» протестної дії зазначає російська дослідниця І. А. Савченко. З її точки зору, протестна дія припускає вихід за межі буденної політичної діяльності. «У цьому сенсі будь-яка, навіть протестна дія, що здійснюється в рамках закону, несе в собі загрозу сформованому порядку і вимагає від представників політичної влади екстраординарних заходів і уваги» [5].

Інший підхід до оцінки впливу протесту на політичну стабільність припускає, що лише окремі типи протестних практик є неконвенційними, в той час як частина з них не виходить за рамки конвенційної політичної участі. Російські дослідники В. Костюшев і В. Горьковенко, до політичного протесту відносять не тільки конфронтаційні і насильницькі, але й конвенційні акції, починаючи від демонстрацій, голодувань і закінчуючи символічними жестами у вигляді поставлення прапора або спалення партійного квитка [6, с. 151–153].

Політична участь може надавати як стабілізуючий, так і дестабілізуючий вплив на політичну систему. Якщо в процесі політичної участі

найбільш повно здійснюються її основні функції (транслявання вимог до політичної системи, легітимація політичного режиму), то таке функціонування сприяє стабілізації політичної системи. В іншому випадку слід говорити про наявність партиципаторних дисфункцій, які створюють передумови дестабілізації політичної системи.

Дисфункції політичної участі знаходять прояв у зростанні рівня неконвенційної політичної участі. Форми неконвенційної участі різноманітні і варіативні для різних типів політичних систем. Більшість форм неконвенційної політичної участі пов'язано з політичним протестом. Дисфункції політичної участі виникають в умовах, коли політична активність виходить за межі встановлених політичною системою обсягів політичної участі. Останні визначаються типом політичного режиму. Чим вище рівень демократії, тим більш широкі обсяги політичної участі вважаються допустимими у рамках цієї системи.

При виявленні чинників нестабільності за параметром політичного представництва необхідно враховувати не тільки конфігурацію партійної системи, її концентрованість та тип виборчої системи, але й співвідносити їх з формою правління, кількістю проблемних розколів у суспільстві. Врахування наведених показників у сукупності для кожної політичної системи як одиниці дослідження складає підґрунтя для визначення ефективності реалізації функції політичного представництва. І, як результат, дозволяє отримати найбільш повну картину наявності / відсутності передумов політичної дестабілізації.

Універсальних передумов дестабілізації не існує, в окремій політичній системі вони набувають власної специфіки. Проте, загальні контури дисфункціональності політичного представництва проявляються при наступних умовах:

— у кількісному вимірі:

а) якщо кількість соціальних розмежувань, що існують у конкретному суспільстві не відповідає ефективному числу електоральних партій, які транслиють ці розмежування;

б) для політичних систем, що здійснюють політичний розвиток за віддзеркаленою демократичною моделлю модернізації — відсутність потенційної опозиції (ідеологічна одновекторність). Однаково небезпечними є висока фрагментація і централізація партійної системи;

в) високий ступінь атомізації партійної системи, що виражається Індексом агрегації, і, як наслідок партійна система, що характеризується слабкою концентрованістю та високою фрагментацією.

— за якісним виміром:

а) слабкі артикуляція та агрегування соціальних інтересів політичними партіями;

б) додатковим чинником дисфункціональності політичного представництва виступає слабкість організацій громадянського суспільства;

в) слабкі комунікативні можливості політичних партій при наявності культурно-етнічних розколів у суспільстві (слабка репрезентація в партійному просторі і відсутність конвенціональних механізмів репрезентації);

г) домінування парламентських елементів форми правління в поєднанні з пропорційною виборчою системою в умовах перехідного розвитку.

Визначені дисфункції політичної системи дозволяють аналізувати різні стани перехідних суспільств, виявляти передумови криз та визначити потенційні чинники політичної нестабільності. Виокремлення критеріїв політичної стабільності / нестабільності з їх якісними та кількісними показниками дозволяє використовувати різні стратегії порівняльного дослідження щодо більшості політичних систем перехідного типу.

Список використаних джерел:

1. Родионов И. Б. Теория систем и системный анализ [Электронный ресурс] / И. Б. Родионов — Режим доступа: <http://victor-safronov.narod.ru/systems-analysis/lectures/rodionov/07.html>
2. Максимова О. М. Декомпозиція політичної системи як етап системного аналізу чинників політичної стабільності / О. М. Максимова // Вісник СевНТУ. — Севастополь, 2010. — Вип. 112: Політологія. — С. 33–38.
3. Максимова О. М. Системний аналіз чинників стабільності політичної системи / О. М. Максимова // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін.. — Х.: Право, 2010. — Вип. 6. — С. 137–146.
4. Максимова О. М. Синтез параметрів нестабільної політичної системи / О. М. Максимова // Вісник СевНТУ. — Севастополь, 2011. — Вип. 123: Політологія. — С. 128–131.

5. Савченко И. А. Политический протест в современном обществе: технологический подход // Теория и практика общественного развития. — 2012. — № 2. [Электронный ресурс] / И. А. Савченко — Режим доступа: <http://www.teoria-practica.ru/-2-2012/politics/savchenko.pdf>
6. Костюшев В. В., Горьковенко В. В. Социологическое описание коллективных протестных действий: информационная база данных акций протеста (PRODAT-SPb) / В. В. Костюшев, В. В. Горьковенко // Общественные движения в современной России: от социальной проблемы к коллективному действию. — М.: Ин-т социологии РАН, 1999. — С. 144–177.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.

Максимова Е. Н. Системные критерии и показатели политической нестабильности

Обобщены характеристики нестабильной политической системы, полученные в результате применения методологии системного анализа. Выделены критерии политической нестабильности. Обозначены основные показатели дисфункций политической системы.

Ключевые слова: *политическая система, политическая нестабильность, политическая стабильность, дисфункция политической системы, системный анализ.*

Maksimova O. M. The system criteria and indicators of political instability

Summarizes the characteristics of the unstable political systems, received as a result of the application of the methodology of system analysis. Allocated criteria of political instability. The main indicators of dysfunctions of the political system were marked.

Keywords: *political system, political instability, political stability, dysfunction of the political system, system analysis.*